

Content Analysis of Elementary School Textbooks on the Concepts of Participation and Collaborative Work

Mohamadreza Mosaei *

Email: mousaei1172@gmail.com

Homayoon Moradnezehadi **

Email: h.moradnezehadi@ilam.ac.ir

Received : 2021-07-18

Revised: 2022-03-11

Accepted: 2022-03-15

Doi: 10.22034/RJNSQ.2022.295618.1304

 20.1001.1.1735059.1401.23.89.3.2

Abstract:

This study aimed to analyze the content of elementary school textbooks on participation and collaborative work. The methodology of the research was content analysis and the content of the books including all assignments, images and lesson texts have been studied as units of analysis. The data collection tool was a checklist which its validity was confirmed by five educational planning experts. Reliability of tool was also calculated by using correlation coefficient between two encoding times (0.82), indicating the appropriate reliability of the research instrument. The results showed that the share of two concepts of participation and collaborative work was less than one percent of the total textbook content. Comparison of the three parts of text, image, and assignment also showed that these two concepts in image part were more attended than the other two parts. Therefore, considering the importance of on participation and collaborative work, revising in the content of elementary textbooks is recommended.

Keywords: Content Analysis, Participation, Collaborative Work, Elementary Education.

* M.sc Entrepreneurship Management, Ilam University. Ilam. Iran.

** Associate Professor of Entrepreneurship and Rural Development, Ilam University. Ilam. Iran (Corresponding Author).

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی پیرامون مفاهیم مشارکت و کار مشترک

نوع مقاله: پژوهشی

محمدرضا موسایی*

E-mail: mousaei1172@gmail.com

همایون مرادنژادی**

E-mail: h.moradnzhadi@ilam.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۴/۲۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۲/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۴

چکیده

این پژوهش باهدف تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی پیرامون مشارکت و کار مشترک انجام شده است. روش‌شناسی پژوهش، تحلیل محتوا بوده و محتوای کتاب‌ها شامل همه تکالیف، تصاویر و متن درس‌ها به‌عنوان واحدهای تحلیل مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. ابزار گردآوری داده‌ها فهرست‌وارسی بوده که روایی آن به تأیید تعداد پنج نفر از کارشناسان متخصص برنامه‌ریزی آموزشی رسید. پایایی آن نیز با استفاده از ضریب همبستگی میان دو نوبت رمزگذاری (۰/۸۲) محاسبه گردید که نشان از پایایی مناسب ابزار پژوهش داشت. نتایج نشان داد که سهم دو مقوله مشارکت و کار مشترک کمتر از یک درصد از کل محتوای کتاب‌های درسی بود. مقایسه بخش‌های سه‌گانه متن، تصویر و تکلیف نیز نشان داد که در بخش تصویری بیش از دو بخش دیگر به این دو مقوله توجه شده است؛ بنابراین نظر به اهمیت مفاهیم مشارکت و کار مشترک، پیشنهاد می‌شود که در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بازنگری شود.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوی، مشارکت، کار مشترک، دوره ابتدایی.

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد کارآفرینی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.

** دانشیار گروه کارآفرینی و توسعه روستایی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران (نویسنده مسئول).

مقدمه و طرح مسئله

مشارکت از جمله پدیده‌هایی است که از دیرباز با زندگی انسان‌ها پیوند داشته است. لازمه زندگی جمعی و گروهی، وجود همکاری، مساعدت و مشارکت است که متناسب با شرایط اجتماعی در زمان و مکان خاص خود به صورت‌های مختلف شکل گرفته است. مشارکت فرآیندی از خودآموزی مدنی و اجتماعی است؛ زیرا فعالیت برای مشارکت مستلزم تغییر حالت ذهنی و روانی در تمام سطوح اجتماعی است (طهماسبی، به نقل از نوابخش و اسمی جوشقانی، ۱۳۹۱: ۱۰۶). امروزه مشارکت اهمیت مضاعفی نسبت به گذشته پیدا کرده است؛ چراکه سخن از شرایطی است که همه مردم در تعیین سرنوشت خود دخالت آگاهانه و واقعی پیدا کنند و در ضمن محور اساسی توسعه در زمینه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی نیز محسوب می‌شود. مشارکت یکی از مؤلفه‌های توسعه انسانی محسوب می‌شود (نوابخش و اسمی جوشقانی، ۱۳۹۱: ۱۰۶). امروزه یکی از ابزارهای لازم برای رسیدن به توسعه در هر جامعه‌ای میزان مشارکت افراد و گروه‌های اجتماعی در امور مختلف است. هراندازه آگاهی و احساس مسئولیت افراد در جامعه بیشتر باشد، به همان اندازه مشارکت داوطلبانه آنان افزایش می‌یابد؛ و آنان سهم بیشتری در توسعه جامعه خواهند داشت. (رحمانی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۵۶).

یافته‌های تحقیق صادقی و همکاران (۱۳۹۶) نیز مؤید این امر است که در ابعاد فردی، سازمانی و کاری موانعی در جهت انجام کار تیمی در بین تعاونی‌های کشاورزی وجود دارد. از طرفی دیگر نتایج تحقیق نوروزی و بختیاری (۱۳۸۸) نیز حاکی از مشارکت اجتماعی و سیاسی متوسط به پایین است. امروزه صاحب‌نظران سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در این موضوع اتفاق نظر دارند که دستیابی به رشد و توسعه پایدار بدون مشارکت سازمان‌دهی شده و هدفمند گروه‌های مختلف مردم امکان‌پذیر نیست (پوریوسفی و بهاری، ۱۳۸۸: ۳۲). مشارکت شناسایی و درک بهتر نیازهای شهروندان را امکان‌پذیر می‌کند (پانديا و شرشتا، ۲۰۱۶: ۲۷۸). تصمیم‌گیری عقلانی و کارایی بخش عمومی را بهبود می‌بخشد (یو آن، ۲۰۰۸: ۲). اجرای برنامه‌ها را تسهیل می‌کند (گرستون، ۲۰۰۲: ۱۶). یکی از مهم‌ترین اهداف تعلیم و تربیت، اجتماعی ساختن دانش‌آموزان یعنی آماده کردن آنان برای شرکت فعال و سازنده در زندگی اجتماعی، کسب آگاهی نسبت به حقوق اجتماعی خود و بهره‌برداری صحیح از آن و احترام به حقوق دیگران و همکاری با سایر افراد جامعه است. یکی از شیوه‌های گرایش دانش‌آموزان به فعالیت‌ها

و تصمیم‌گیری‌های اجتماعی، مشارکت آنان در گروه‌ها و شوراهای متشکل از همسالان در مدارس است (سعدی و نقیعی، ۱۳۹۴: ۲).

سپهردوست و زمانی شیخانه (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان بررسی نقش تعاونی‌ها در ایجاد انگیزه‌های مشارکتی و توسعه اقتصادی نتیجه گرفته‌اند که بخش تعاون تأثیر به‌سزایی در افزایش سطح تولیدات ملی، اشتغال‌زایی و همچنین تقویت انگیزه‌های مشارکتی در جامعه دارد (سپهردوست و زمانی شیخانه، ۱۳۹۴). آموزش کودکان و دانش‌آموزان برای مشارکت ضروری و ارزشمند است (سل و ون در بورگ، ۲۰۱۳: ۱۵). مسعودنیا و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان رابطه از خودبیگانگی و مشارکت سیاسی دانشجویان دختر دانشگاه اصفهان به این نتیجه رسیده‌اند که همبستگی‌های معناداری میان ابعاد از خودبیگانگی و میزان مشارکت دانشجویان وجود دارد. مهم‌ترین دوره تحصیلی در تمام نظام‌های تعلیم و تربیت جهان دوره ابتدایی است، زیرا رشد همه‌جانبه فرد در این دوره بیشتر انجام می‌شود. این دوره‌ی تداوم‌بخش تکوین شاخص زیستی و اجتماعی کودک است و فرصت مناسبی برای تحصیل، تربیت و یادگیری شیوه ارتباط صحیح با دیگران و شکوفایی تدریجی استعدادها و همچنین شکل‌گیری شخصیت کودک است. از این‌رو نقش آموزش و پرورش و فراتر از همه نقش آموزش ابتدایی، در این شکوفایی مشخص و مبرهن است (پورعلی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۸).

برزو و باغبانیان (۱۳۹۰) در پژوهشی به این نتیجه رسیده‌اند که فهم و بصیرت دانشجویان به اصل «وحدت کلمه» است. گراوند و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان بازتاب مشارکت اجتماعی در بوستان سعدی نتیجه گرفته‌اند که جایگاه بسامدی مؤلفه مشارکت در بوستان بعد از هنجارگرایی و اعتماد قرار دارد. از بین شاخص‌های آن، مشارکت اجتماعی بالاترین بسامد را داشته و از نظر نوع مشارکت، مشارکت برون‌سویه که نشانه‌ی روابط عاطفی جامعه‌ی مطلوب سعدی است، دارای بیشترین فراوانی است و بعد از آن مشارکت درون‌سویه قرار می‌گیرد. مشارکت بر اساس تقسیم‌کار - مشارکت تخصصی - دارای بسامد صفر بوده است و این یافته با ویژگی‌های جامعه تمایز نیافته عصر سعدی همخوانی دارد.

سالم‌هاست که در رسانه‌ها، جامعه، مراکز دانشگاهی و سخنرانی‌های علمی و اجرایی این نکته به گوش می‌رسد که روحیه انجام دادن کارهای مشارکتی در بین ایرانیان مناسب نیست؛ اما جستجوی پژوهش‌گران این پژوهش نشان از این دارد که در

بررسی‌ها و پژوهش‌های انجام‌شده در ایران، پژوهش‌گران بیشتر به دنبال چرایی این نکته بوده‌اند و کمتر به چگونگی بهبود انجام کارهای مشارکتی پرداخته‌اند.

در زمینه‌ی تحلیل محتوی کتب درسی پژوهش‌های مختلفی صورت گرفته است. سروری و مستوفی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان شناسایی قابلیت مشارکت کودکان در برنامه‌ریزی شهری از طریق تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی دوم ابتدایی نشان دادند که به مؤلفه‌های مشارکت در پایه‌های مختلف دوره دوم ابتدایی به یک میزان پرداخته نشده است و ضریب درگیری در ارتباط با واحدهای تحلیل به یک میزان نیست. در مجموع از میان موضوعات مؤثر در مشارکت، به شناخت شهر بیشتر از سایر موضوعات پرداخته شده است. همچنین نتایج این پژوهش نشان داد که بیشترین قابلیت کودکان در مشارکت مشورتی است، گرچه این مشارکت پایین‌ترین درجه مشارکت است. قاسمی و همکاران (۱۳۹۹) پژوهشی با عنوان شناسایی راهکارهای توسعه مشارکت فرابخشی در ورزش دانش‌آموزی را به انجام رساندند. نتایج این پژوهش نشان داد که سه راهکار عمده توسعه مشارکت فرابخشی در ورزش دانش‌آموزی عبارت‌اند از: ایجاد پیش‌زمینه‌های رسمی توسعه مشارکت، فرهنگ‌سازی مشارکت و تدوین نظام مشارکت؛ بنابراین، توسعه مطلوب مشارکت فرابخشی در ورزش دانش‌آموزی مستلزم کاربست این سه دسته فعالیت‌های اجرایی است که نیازمند درگیر شدن همه گروه‌های ذینفع است.

نتایج تحقیق محمدی قشلاق (۱۳۹۵) با عنوان بررسی نقش جغرافیای انسانی در کتب دوره متوسطه در روحیه مشارکت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان نشان داد که جغرافیای انسانی در کتب دوره متوسطه بر بدبینی و بی‌اعتمادی دانش‌آموزان تأثیر معنی‌داری دارد. عناصر روانی بسیاری از قبیل کراهت و بیزاری اعضای خانواده از یکدیگر، بخل و حسادت و سایر حالت‌های روانی مرضی وجود دارد که مانع از مشارکت‌پذیری بوده و از این جهت مشابه بی‌اعتمادی است که جغرافیای انسانی در کتب دوره متوسطه بر نگاه جنسیتی دانش‌آموزان تأثیر معنی‌داری دارد. از آنجایی که یکی از موانع فرهنگی مشارکت‌پذیری، تلقی جنسیت محض از نقش‌ها و اشتغالات مربوط به جامعه است بنا به جغرافیای انسانی برخی کارها برحسب اعتبارات فرهنگی، عقلانی، دینی و دیگر الزامات طبیعی و غیرطبیعی به زن سپرده می‌شود و برخی دیگر به مرد. اگر تقسیم‌کار بر اساس ظرفیت، توان و استعداد طبیعی افراد نباشد، مشارکت‌پذیری دوام نمی‌یابد.

داوودی (۱۳۹۱) در تحقیق با عنوان ارزیابی عملکرد و موانع فراروی شورای دانش‌آموزی جهت مشارکت دهی دانش‌آموزان در فعالیت‌های مدارس نشان داد که علیرغم کوشش‌های شورای دانش‌آموزی جهت مشارکت دادن دانش‌آموزان در فعالیت‌های مدارس، به گونه کلی مقدار مشارکت در سطح پایین بوده و در این راستا سه مانع قانونی، انگیزشی و مدیریتی رابطه معنی‌داری با مقدار مشارکت دارند.

نتایج تحقیق نوابخش و اسمی جوشقانی (۱۳۹۱) با عنوان عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر میزان مشارکت دانش‌آموزان در فعالیت‌های دانش‌آموزی نشان داد که بین نوع جنس، انگیزه دانش‌آموز، ارزش‌های شغلی و تحصیلی، ارزیابی از شرایط جامعه و میزان مشارکت تفاوت معناداری وجود دارد و بین نگرش دانش‌آموز به عوامل و موانع مشارکت و میزان مشارکت هیچ رابطه معناداری وجود ندارد. هاشیش (۲۰۱۴) به بررسی مشارکت کودکان در کنترل محتوای آموزشی پرداخت. وی در این پژوهش بیان کرد که بحث و تبادل نظر والدین با فرزندان خود کمک می‌کند که آموزش لذت‌بخش‌تر و قابل‌دسترس‌تر شود و کودکان نیز ممکن است تعامل و همکاری را بهتر یاد بگیرند. علاوه بر این، در این رویکرد، بعضی از والدین با نگاهی به منافع فرزندان خود و درک مفاهیم مربوط به محتوای مناسب و نامناسب کتاب‌ها، نظرات خود را ارائه می‌دهند.

مین (۲۰۱۲)، در مطالعه‌ای در زمینه‌ی طراحی و پیاده‌سازی سیستم مشارکتی برای طراحی محتوای دروس آموزشی، نتیجه می‌گیرد که مشارکت معلم در آموزش می‌تواند به ایجاد فضای یادگیری مناسب کمک کند و همچنین با تأکید بر وجود مؤلفه‌های مشارکت و همکاری در محتوای دروس بیان می‌دارد که سیستم مشارکتی بایستی شامل تعامل بهتر در ارتباط میان معلمان و دانش‌آموزان در فرایند یادگیری باشد.

آدامز (۲۰۱۳)، در تحقیقی با موضوع «اثرات محتوای مشارکت و همکاری در دروس بر کلاس درس»، نشان می‌دهد که اگر معلمان از استراتژی‌های مشارکتی استفاده کنند باعث هم‌افزایی محتوای دروس و موفقیت دانش‌آموزان خواهد شد. در این صورت اثر مثبتی بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان و محتوای دروس آن‌ها خواهند داشت.

برایان و همکاران (۲۰۱۶)، در پژوهشی با تأکید بر مهارت‌ها و تربیت مدنی در دانش‌آموزان، معتقد است که یک دانش‌آموز همان اندازه که به مهارت‌ها و تربیت مدنی احتیاج دارد، به محتوای دانش‌مدنی نیز احتیاج دارد تا شهروند دموکراتیک و مشارکت‌جو شود. دانش، مهارت‌ها و تربیت مدنی بر یکدیگر بناشده و یکدیگر را تقویت می‌کنند و

باید در ابتدای دوران کودکی آغاز شوند و اهمیتشان یکسان در نظر گرفته شوند. این‌ها می‌توانند از طریق تجارب مرتبط با مدرسه و خارج از آن پرورش یابند.

سؤال تحقیق

به نظر می‌رسد که یکی از راهکارهای بهبود روحیه مشارکت، تمرکز بر چگونگی آموزش‌ها از دوران کودکی است؛ بنابراین نظر به اهمیت مشارکت در رشد و توسعه کشور و لزوم آموزش آن از طریق آموزش و پرورش رسمی و اهمیت ویژه دوران تحصیلات ابتدایی در ایران، این پژوهش بر آن است تا با تحلیل محتوای تمامی دروس مقطع ابتدایی، میزان توجه و بکارگیری نمادهای مشارکت و کار مشترک را مشخص سازد؛ بنابراین این سؤال پیش می‌آید که محتوای کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی تا چه اندازه دربرگیرنده نمادهای کار مشترک و مشارکت هستند؟

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش با استفاده از روش‌شناسی تحلیل محتوی به انجام رسیده است و کتاب‌های فارسی، علوم تجربی و مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی مورد مطالعه قرار گرفته است. محتوای هر سه کتاب یاد شده شامل تکالیف، تصاویر و متن درس است که در سال ۹۷ به‌عنوان جامعه پژوهش (نمونه تمام شمار) انتخاب و مورد تحلیل قرار گرفت. ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش سیستم مقوله‌بندی و رمزگذاری متغیرهاست که می‌توان از آن به‌عنوان (فهرست واری) یاد کرد. بدین ترتیب برای وجود هر یک از مؤلفه‌های مشارکت و کار مشترک رمزی ویژه (مانند صفر برای نبودن و یک برای بودن مؤلفه در متن) در نظر گرفته شد.

این ابزار در مطالعه‌ای مقدماتی با پنج نفر از کارشناسان از نظر مربوط بودن به مؤلفه‌ها و مفید بودن برای تجزیه و تحلیل محتوی مورد نظر (روایی) مورد ارزیابی، نمره‌گذاری و تأیید قرار گرفت. به‌منظور محاسبه پایایی ابزار فوق، نمونه‌ای از محتوای کتاب‌های مورد بررسی در دو نوبت متوالی بافاصله‌ی ۱۵ روز در اختیار رمزگذاران قرار گرفت. سپس همبستگی میان دو نوبت رمزگذاری محاسبه شد و مقدار عددی ۰/۸۲ به دست آمد که این مقدار همبستگی پایایی قابل قبول و مورد نیاز برای اطمینان به ابزار اندازه‌گیری را مشخص می‌سازد.

به سبب محدود بودن حجم جامعه و عدم نیاز به نمونه‌گیری و آمار استنباطی و

همچنین بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا فقط آمار توصیفی شامل توزیع‌های توصیفی استفاده شد. در این پژوهش محتوای کتاب‌های درسی در سه بخش (تکالیف، تصاویر و متن) مدنظر بوده است. مقیاس تحلیل محتوای متن یک جمله کامل (همچنین تحلیل به مضمون نیز صورت گرفته است)، مقیاس تحلیل تصاویر یک تصویر یا عکس یا نمودار و مقیاس تحلیل تکالیف یک پرسش ویژه یا منفرد (هم در متن و هم در آخر درس) بوده است. توزیع نمونه (جامعه) در جدول شماره (۱) آورده شده است. مطابق با جدول، هر سه کتاب در مجموع دارای ۶۶ فصل و ۲۷۸ درس است. بیشترین حجم محتوای بررسی شده دروس مربوط به کتاب فارسی (۱۰۴ درس) و کمترین حجم نیز مربوط به کتاب علوم تجربی دوره ابتدایی بوده است.

جدول شماره ۱: توزیع فراوانی درس‌ها و فصول کتاب‌های مورد بررسی

مطالعات اجتماعی		علوم تجربی		فارسی		نام کتاب پایه تحصیلی
درس	فصل	درس	فصل	درس	فصل	
-	-	۱۴	-	۲۲	۳	اول
-	-	۱۴	-	۱۷	۷	دوم
۲۳	۷	۱۴	-	۱۷	۷	سوم
۲۲	۶	۱۳	-	۱۷	۷	چهارم
۲۲	۵	۱۴	-	۱۴	۵	پنجم
۲۴	۱۲	۱۴	-	۱۷	۷	ششم
۹۱	۳۰	۸۳	-	۱۰۴	۳۶	جمع

یافته‌ها

الف - تحلیل محتوای مؤلفه مشارکت

وضعیت فراوانی مؤلفه مشارکت در بین کتب فارسی پایه اول تا ششم در جدول (۲) تحلیل محتوا در سه بخش متن، تصویر و تکالیف آورده شده است. با استناد به نتایج جدول (۲) می‌توان گفت که در مجموع در ۲۰ مورد به مؤلفه مشارکت در بخش‌های سه‌گانه (متن، تصویر و تکالیف) اشاره شده است. بیشترین میزان توجه به این مؤلفه مربوط به سال اول و دوم (۲۵ درصد) و کمترین میزان توجه نیز در سال‌های پنجم و ششم بوده است (۵ درصد). همچنین مشخص گردید که فراوانی مؤلفه مشارکت در کتاب فارسی سال سوم و چهارم نیز ۲۰ درصد بوده است. از طرفی دیگر مشخص گردید که در بخش تصویر نسبت به دو بخش دیگر یعنی بخش متن و تکالیف توجه بیشتری (۵۵ درصد) به این مؤلفه شده است.

جدول شماره ۲: توزیع فراوانی میزان توجه به مؤلفه مشارکت در کتاب فارسی به تفکیک پایه تحصیلی

پایه تحصیلی	بخش مورد بررسی	متن	تصویر	تکلیف	جمع	
					فراوانی	درصد
اول		۱	۳	۱	۵	۲۵
دوم		۱	۳	۱	۵	۲۵
سوم		۲	۲	۰	۴	۲۰
چهارم		۱	۲	۱	۴	۲۰
پنجم		۰	۰	۱	۱	۵
ششم		۰	۱	۰	۱	۵
جمع	فراوانی	۵	۱۱	۴	۲۰	۱۰۰
	درصد	۲۵	۵۵	۲۰	۱۰۰	-

وضعیت فراوانی مؤلفه مشارکت در بین کتب علوم تجربی پایه اول تا ششم در جدول (۳) تحلیل محتوا در سه بخش متن، تصویر و تکالیف آورده شده است. با استناد به نتایج جدول (۳) می‌توان گفت که در مجموع در ۲۲ مورد به مؤلفه مشارکت در بخش‌های سه‌گانه (متن، تصویر و تکالیف) اشاره شده است. بیشترین میزان توجه به این مؤلفه مربوط به سال دوم (۴۰/۹ درصد) و کمترین میزان توجه نیز در سال سوم بوده است (فراوانی صفر). همچنین مشخص گردید که فراوانی مؤلفه مشارکت در کتاب علوم تجربی سال اول و چهارم ۱۸/۱ درصد، سال پنجم ۹ درصد و در سال ششم نیز ۱۳/۶ درصد است. از طرفی دیگر مشخص گردید که در بخش متن نسبت به دو بخش دیگر یعنی بخش تصویر و تکالیف توجه بیشتری (۵۴/۵ درصد) به این مؤلفه شده است.

جدول شماره ۳: توزیع فراوانی میزان توجه به مؤلفه مشارکت در کتاب علوم تجربی به تفکیک پایه تحصیلی

پایه تحصیلی	بخش مورد بررسی	متن	تصویر	تکلیف	جمع	
					فراوانی	درصد
اول		۳	۱	۰	۴	۱۸/۱
دوم		۴	۳	۲	۹	۴۰/۹
سوم		۰	۰	۰	۰	۰
چهارم		۲	۲	۰	۴	۱۸/۱
پنجم		۲	۰	۰	۲	۹
ششم		۱	۱	۱	۳	۱۳/۶
جمع	فراوانی	۱۲	۷	۳	۲۲	۱۰۰
	درصد	۵۴/۵	۳۱/۸	۱۳/۷	۱۰۰	-

وضعیت فراوانی مؤلفه مشارکت در بین کتب مطالعات اجتماعی پایه اول تا ششم در جدول (۴) تحلیل محتوا در سه بخش متن، تصویر و تکالیف آورده شده است. با استناد به

نتایج جدول (۴) می‌توان گفت که در مجموع در ۳۲ مورد به مؤلفه مشارکت در بخش‌های سه‌گانه (متن، تصویر و تکلیف) اشاره شده است. بیشترین میزان توجه به این مؤلفه مربوط به سال سوم (۵۰ درصد) و کمترین میزان توجه نیز در سال پنجم بوده است (۱۲/۵ درصد). لازم به ذکر است که دو پایه اول و دوم ابتدایی فاقد کتاب مطالعات اجتماعی در برنامه درسی خود هستند. همچنین مشخص گردید که فراوانی مؤلفه مشارکت در کتاب مطالعات اجتماعی سال‌های چهارم و ششم ۱۸/۷ درصد و در سال پنجم نیز ۱۲/۵ درصد است. از طرف دیگر مشخص گردید که در بخش تصاویر نسبت به دو بخش دیگر یعنی بخش متن و تکلیف توجه بیشتری (۴۳/۸ درصد) به این مؤلفه شده است.

جدول شماره ۴: توزیع فراوانی میزان توجه به مؤلفه مشارکت در کتاب مطالعات اجتماعی به تفکیک پایه تحصیلی

بخش مورد بررسی		تکلیف	تصویر	متن	پایه تحصیلی	
جمع	فراوانی				درصد	فراوانی
اول	-	-	-	-	-	-
دوم	-	-	-	-	-	-
سوم	۵	۴	۷	۵۰	۱۶	۱۶
چهارم	۱	۱	۴	۱۸/۷	۶	۶
پنجم	۲	۲	۰	۱۲/۵	۴	۴
ششم	۲	۱	۳	۱۸/۷	۶	۶
فراوانی	۱۰	۸	۱۴	۱۰۰	۳۲	۳۲
درصد	۳۱/۲	۲۵	۴۳/۸	-	۱۰۰	۱۰۰

در جدول (۵) توزیع فراوانی میزان توجه به مؤلفه مشارکت در مقایسه با کل محتوای کتاب‌های درسی فارسی، علوم تجربی و مطالعات اجتماعی در هر شش پایه دوره ابتدایی و به تفکیک بخش‌های سه‌گانه متن، تصویر و تکلیف آورده شده است. با استناد به نتایج جدول می‌توان گفت که سهم توجه به مؤلفه مشارکت در کتاب فارسی دوره ابتدایی، در مجموع کمتر از نیم درصد (۰/۴۹ درصد) کل محتوای کتاب فارسی پایه اول تا ششم بوده است. همچنین مشخص گردید که بیشترین توجه به این مؤلفه در کتاب فارسی، در بخش تصاویر (۱/۹ درصد) بوده است. همچنین مندرجات جدول (۵) نشان داد که سهم توجه به مؤلفه مشارکت در کتاب علوم تجربی دوره ابتدایی، در مجموع ۰/۵۳ درصد (کمتر از یک درصد) کل محتوای کتاب علوم تجربی پایه اول تا

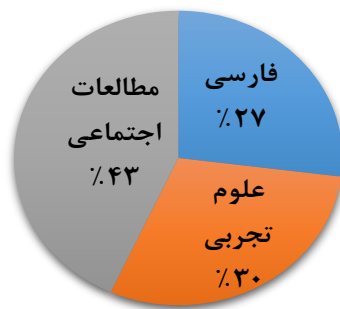
ششم بوده که در این بین نیز بیشترین توجه به این مؤلفه در بخش تصویری (۰/۶۳ درصد) بوده است.

نتایج نشان داد (جدول ۵) سهم توجه به مؤلفه مشارکت در کتاب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی اندکی بیش از دو کتاب دیگر (فارسی و علوم تجربی) بوده است (۱/۲۱ درصد از کل محتوی کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول تا ششم). در کتاب مطالعات اجتماعی نیز به مقوله مشارکت در بخش تصاویر، بیش از دو بخش دیگر (متن و تکلیف) توجه شده است (۲/۰۹ درصد). جمع‌بندی کلی نتایج جدول (۵) در خصوص مقوله مشارکت در کل دوره ابتدایی در هر سه کتاب مورد بررسی (فارسی، علوم تجربی و مطالعات اجتماعی) نشان داد که در مجموع سهم توجه به این مؤلفه کمتر از یک درصد از کل محتوای مورد بررسی در کتاب‌های درسی فارسی، علوم تجربی و مطالعات اجتماعی پایه اول تا ششم بوده است (۰/۶۸ درصد). مقایسه میزان توجه در بخش‌های سه‌گانه متن، تصویر و تکلیف نیز نشان داد که در بخش تصویری بیش از دو بخش دیگر به مؤلفه مشارکت توجه شده است (۱/۳۷ درصد).

جدول شماره ۵: توزیع فراوانی میزان توجه به مؤلفه مشارکت در مقایسه با کل محتوای کتاب‌های درسی به تفکیک بخش کتاب و بخش مورد بررسی

نام کتاب	بخش مورد بررسی	متن	تصویر	تکلیف	جمع کل
فارسی	فراوانی کل دوره ابتدایی	۲۴۶۵	۵۵۷	۱۰۴۶	۴۰۶۸
	فراوانی مؤلفه مشارکت	۵	۱۱	۴	۲۰
	درصد از کل محتوی	۰/۲	۱/۹	۰/۳۸	۰/۴۹
علوم تجربی	فراوانی کل دوره ابتدایی	۲۰۹۲	۱۰۹۵	۹۲۶	۴۱۱۳
	فراوانی مؤلفه مشارکت	۱۲	۷	۳	۲۲
	درصد از کل محتوی	۰/۵۷	۰/۶۳	۰/۳۲	۰/۵۳
مطالعات اجتماعی	فراوانی کل دوره ابتدایی	۱۲۹۷	۶۶۹	۶۶۲	۲۶۲۸
	فراوانی مؤلفه مشارکت	۱۰	۱۴	۸	۳۲
	درصد از کل محتوی	۰/۷۷	۲/۰۹	۱/۲	۱/۲۱
جمع	فراوانی کل دوره ابتدایی	۵۸۵۴	۲۳۲۱	۲۶۳۴	۱۰۸۰۹
	فراوانی مؤلفه مشارکت	۲۷	۳۲	۱۵	۷۴
	درصد از کل محتوی	۰/۴۶	۱/۳۷	۰/۵۶	۰/۶۸

نمودار (۱) میزان توجه به مؤلفه مشارکت در محتوای سه کتاب فارسی، علوم تجربی و مطالعات اجتماعی را با یکدیگر مقایسه کرده است. همان‌طور که در نمودار نیز نشان داده شده است، ۲۷ درصد از فراوانی‌های مشاهده‌شده این متغیر در کتاب فارسی، ۳۰ درصد در کتاب علوم تجربی و باقی‌مانده (۴۳ درصد) نیز در کتاب مطالعات اجتماعی گنجانده شده است.

نمودار شماره ۱: مقایسه میزان توجه به مؤلفه مشارکت در سه کتاب فارسی، علوم تجربی و مطالعات اجتماعی پایه اول تا ششم

ب- تحلیل محتوای مؤلفه کار مشترک

وضعیت فراوانی مؤلفه کار مشترک در بین کتب فارسی پایه اول تا ششم در جدول (۶) تحلیل محتوا در سه بخش متن، تصویر و تکالیف آورده شده است. با استناد به نتایج جدول (۶) می‌توان گفت که در مجموع در ۱۷ مورد به مؤلفه کار مشترک در بخش‌های سه‌گانه (متن، تصویر و تکالیف) اشاره شده است. بیشترین میزان توجه به این مؤلفه مربوط به سال اول (۲۹/۴ درصد) و کمترین میزان توجه نیز در سال ششم بوده است (۵/۸ درصد). همچنین مشخص گردید که فراوانی مؤلفه کار مشترک در کتاب فارسی سال دوم، چهارم و پنجم نیز ۱۷/۶ درصد بوده است. از طرفی دیگر مشخص گردید که در بخش تصویر نسبت به دو بخش دیگر یعنی بخش متن و تکالیف توجه بیشتری (۴۷/۱ درصد) به این مؤلفه شده است.

جدول شماره ۶: توزیع فراوانی میزان توجه به مؤلفه کار مشترک در کتاب فارسی به تفکیک پایه تحصیلی

جمع		تکلیف	تصویر	متن	بخش مورد بررسی	
درصد	فراوانی				پایه تحصیلی	مورد بررسی
۲۹/۴	۵	۱	۳	۱	اول	
۱۷/۶	۳	۱	۱	۱	دوم	
۱۱/۷	۲	۰	۲	۰	سوم	
۱۷/۶	۳	۰	۲	۱	چهارم	
۱۷/۶	۳	۰	۰	۳	پنجم	
۵/۸	۱	۰	۰	۱	ششم	
۱۰۰	۱۷	۲	۸	۷	فراوانی	
-	۱۰۰	۱۱/۸	۴۷/۱	۴۱/۱	درصد	

وضعیت فراوانی مؤلفه کار مشترک در بین کتب علوم تجربی پایه اول تا ششم در جدول (۷) تحلیل محتوا در سه بخش متن، تصویر و تکالیف آورده شده است. با استناد به نتایج جدول (۷) می‌توان گفت که در مجموع در ۲۶ مورد به مؤلفه کار مشترک در بخش‌های سه‌گانه (متن، تصویر و تکلیف) اشاره شده است. بیشترین میزان توجه به این مؤلفه مربوط به سال چهارم (۴۲/۴ درصد) و کمترین میزان توجه نیز در سال سوم و ششم بوده است (۷/۷ درصد). همچنین مشخص گردید که فراوانی مؤلفه کار مشترک در کتاب علوم تجربی سال اول و دوم ۱۹/۲ درصد و در سال پنجم نیز ۳/۸ درصد است. از طرفی دیگر مشخص گردید که در بخش تصویر معادل با دو بخش دیگر یعنی بخش متن و تکلیف به مؤلفه کار مشترک توجه شده است (۵۰ درصد).

جدول شماره ۷: توزیع فراوانی میزان توجه به مؤلفه کار مشترک در کتاب علوم تجربی به تفکیک پایه تحصیلی

جمع		تکلیف	تصویر	متن	بخش مورد بررسی	
درصد	فراوانی				پایه تحصیلی	مورد بررسی
۱۹/۲	۵	۱	۳	۱	اول	
۱۹/۲	۵	۱	۳	۱	دوم	
۷/۷	۲	۰	۲	۰	سوم	
۴۲/۴	۱۱	۱	۴	۶	چهارم	
۳/۸	۱	۰	۱	۰	پنجم	
۷/۷	۲	۱	۰	۱	ششم	
۱۰۰	۲۶	۴	۱۳	۹	فراوانی	
-	۱۰۰	۱۵/۴	۵۰	۳۴/۶	درصد	

وضعیت فراوانی مؤلفه کار مشترک در بین کتب مطالعات اجتماعی پایه اول تا ششم در جدول (۸) تحلیل محتوا در سه بخش متن، تصویر و تکالیف آورده شده است. با استناد به نتایج جدول (۸) می‌توان گفت که در مجموع در ۲۶ مورد به مؤلفه کار مشترک در بخش‌های سه‌گانه (متن، تصویر و تکالیف) اشاره شده است. بیشترین میزان توجه به این مؤلفه مربوط به سال سوم (۵۰ درصد) و کمترین میزان توجه نیز در سال پنجم بوده است (۷/۶ درصد). لازم به ذکر است که دو پایه اول و دوم ابتدایی فاقد کتاب مطالعات اجتماعی در برنامه درسی خود هستند. همچنین مشخص گردید که فراوانی مؤلفه کار مشترک در کتاب مطالعات اجتماعی سال‌های چهارم ۱۱/۵ درصد و در سال ششم نیز ۳۰/۷ درصد است. از طرفی دیگر مشخص گردید که در بخش تصویر نسبت به دو بخش دیگر یعنی بخش متن و تکالیف توجه بیشتری (۴۲/۳ درصد) به این مؤلفه شده است.

جدول شماره ۸: توزیع فراوانی میزان توجه به مؤلفه کار مشترک در کتاب مطالعات اجتماعی به تفکیک پایه تحصیلی

جمع		تکالیف	تصویر	متن	بخش مورد بررسی	
درصد	فراوانی				پایه تحصیلی	
-	-	-	-	-	اول	
-	-	-	-	-	دوم	
۵۰	۱۳	۴	۵	۴	سوم	
۱۱/۵	۳	۲	۱	۰	چهارم	
۷/۶	۲	۱	۰	۱	پنجم	
۳۰/۷	۸	۱	۵	۲	ششم	
۱۰۰	۲۶	۸	۱۱	۷	فراوانی	جمع
-	۱۰۰	۳۰/۸	۴۲/۳	۲۶/۹	درصد	

در جدول (۹) توزیع فراوانی میزان توجه به مؤلفه کار مشترک در مقایسه با کل محتوای کتاب‌های درسی فارسی، علوم تجربی و مطالعات اجتماعی در هر شش پایه دوره ابتدایی و به تفکیک بخش‌های سه‌گانه متن، تصویر و تکالیف آورده شده است. با استناد به نتایج جدول می‌توان گفت که سهم توجه به مؤلفه کار مشترک در کتاب فارسی دوره ابتدایی، در مجموع کمتر از نیم درصد (۰/۴۱ درصد) کل محتوای کتاب فارسی پایه اول تا ششم بوده است. همچنین مشخص گردید که بیشترین توجه به این مؤلفه در کتاب فارسی، در بخش تصاویر (۱/۴ درصد) بوده است. همچنین مندرجات جدول (۹) نشان داد که سهم توجه به مؤلفه کار مشترک در کتاب علوم تجربی دوره

ابتدایی، در مجموع ۰/۶۳ درصد (کمتر از یک درصد) کل محتوی کتاب علوم تجربی پایه اول تا ششم بوده که در این بین نیز بیشترین توجه به این مؤلفه در بخش تصویری (۱/۱۸ درصد) بوده است.

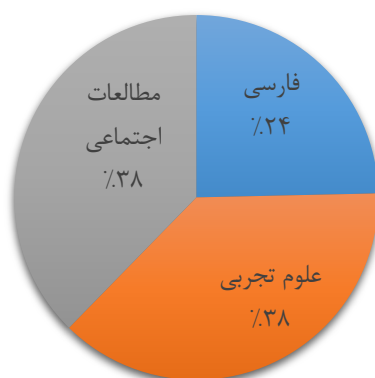
نتایج نشان داد (جدول ۹) که سهم توجه به مؤلفه کار مشترک در کتاب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی کمتر از یک درصد و اندکی بیش از دو کتاب دیگر (فارسی و علوم تجربی) بوده است (۰/۹۸ درصد از کل محتوی کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول تا ششم). در کتاب مطالعات اجتماعی نیز به مقوله کار مشترک در بخش تصاویر، بیش از دو بخش دیگر (متن و تکلیف) توجه شده است (۱/۶ درصد).

جمع بندی کلی نتایج جدول (۹) در خصوص مقوله کار مشترک در کل دوره ابتدایی در هر سه کتاب مورد بررسی (فارسی، علوم تجربی و مطالعات اجتماعی) نشان داد که در مجموع سهم توجه به این مؤلفه کمتر از یک درصد از کل محتوی مورد بررسی در کتاب های درسی فارسی، علوم تجربی و مطالعات اجتماعی پایه اول تا ششم بوده است (۰/۶۳ درصد). مقایسه میزان توجه در بخش های سه گانه متن، تصویر و تکلیف نیز نشان داد که در بخش تصویری بیش از دو بخش دیگر به مؤلفه کار مشترک توجه شده است (۱/۳ درصد).

جدول شماره ۹: توزیع فراوانی میزان توجه به مؤلفه کار مشترک در مقایسه با کل محتوی کتاب های درسی به تفکیک بخش کتاب و بخش مورد بررسی

نام کتاب	بخش مورد بررسی	متن	تصویر	تکلیف	جمع کل
فارسی	فراوانی کل دوره ابتدایی	۲۴۶۵	۵۵۷	۱۰۴۶	۴۰۶۸
	فراوانی مؤلفه کار مشترک	۷	۸	۲	۱۷
	درصد از کل محتوی	۰/۲۸	۱/۴	۰/۱۹	۰/۴۱
علوم تجربی	فراوانی کل دوره ابتدایی	۲۰۹۲	۱۰۹۵	۹۲۶	۴۱۱۳
	فراوانی مؤلفه کار مشترک	۹	۱۳	۴	۲۶
	درصد از کل محتوی	۰/۴۳	۱/۱۸	۰/۴۳	۰/۶۳
مطالعات اجتماعی	فراوانی کل دوره ابتدایی	۱۲۹۷	۶۶۹	۶۶۲	۲۶۲۸
	فراوانی مؤلفه کار مشترک	۷	۱۱	۸	۲۶
	درصد از کل محتوی	۰/۵۳	۱/۶	۱/۲	۰/۹۸
جمع	فراوانی کل دوره ابتدایی	۵۸۵۴	۲۳۲۱	۲۶۳۴	۱۰۸۰۹
	فراوانی مؤلفه کار مشترک	۲۳	۳۲	۱۴	۶۹
	درصد از کل محتوی	۰/۳۹	۱/۳	۰/۵۳	۰/۶۳

نمودار (۲) میزان توجه به مؤلفه کار مشترک در محتوای سه کتاب فارسی، علوم تجربی و مطالعات اجتماعی را با یکدیگر مقایسه کرده است. همان‌طور که در نمودار نیز نشان داده شده است، ۲۴ درصد از فراوانی‌های مشاهده‌شده این متغیر در کتاب فارسی بوده و ۷۶ درصد باقی‌مانده نیز به‌طور مساوی در دو کتاب علوم تجربی و مطالعات اجتماعی گنجانده شده است (هریک ۳۸ درصد).

نمودار شماره ۲: مقایسه میزان توجه به مؤلفه کار مشترک در سه کتاب فارسی، علوم تجربی و مطالعات اجتماعی پایه اول تا ششم

نتیجه‌گیری

دوره ابتدایی اولین مرحله آموزش رسمی به شمار می‌آید و شاکله‌ی اصلی شخصیت کودک در این دوران مهم قوام می‌یابد؛ لذا باید در کلیه دروس مقطع ابتدایی در تدوین محتوا و شیوه آموزش نهایت دقت و توجه را به کار گرفت. این امر آموزش مفهوم مشارکت و کار مشترک را نیز شامل می‌شود. پژوهش حاضر نیز با این هدف به بررسی کتاب‌های دوره ابتدایی پرداخته است. نتایج تحلیل محتوا نشان داد که در مجموع سهم توجه به دو مقوله مشارکت و کار مشترک کمتر از یک درصد از کل محتوای کتاب‌های درسی فارسی، علوم تجربی و مطالعات اجتماعی پایه اول تا ششم بوده که بسیار کم و ناچیز به نظر می‌رسد و لزوم بازنگری در این زمینه احساس می‌گردد. مقایسه میزان توجه در بخش‌های سه‌گانه متن، تصویر و تکلیف نیز نشان داد که در بخش تصویری

بیش از دو بخش دیگر به این دو مؤلفه توجه شده است که با توجه به اثرگذاری تصاویر در انتقال پیام، از نقاط قوت کتاب‌های مورد بررسی است.

همچنین نتایج نشان دهنده سهم بیشتر کتاب مطالعات اجتماعی در خصوص توجه به مقوله مشارکت است. برنامه درسی مطالعات اجتماعی با توجه به رویکرد کلی برنامه درسی ملی سعی می‌کند زمینه‌های تربیت فردی و اجتماعی کودکان و نوجوانان را فراهم آورد. از این روی، هدف غایی مطالعات اجتماعی تربیت افرادی مسئول، آگاه و توانمند در زندگی فردی و اجتماعی، پایبند به اخلاق و قوانین است. مطالعات اجتماعی یک حوزه مهم یادگیری است که از انسان و تعامل او با محیط‌های گوناگون در زمان‌های مختلف (حال، گذشته و آینده) و جنبه‌های گوناگون این تعامل (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، محیطی و...) بحث می‌کند و توجه به همکاری به عنوان یک مبنا در جامعه زیرمجموعه‌ای از سرفصل‌های مورد توجه در کتاب مطالعات اجتماعی است. اجتماعی کردن و مشارکت صحیح، همواره یکی از اهداف عالی نظام تعلیم و تربیت به شمار می‌آید، زیرا رشد و اعتدالی اجتماعی در سایه اجتماعی شدن به دست می‌آید و موجب سازگاری و ایجاد ارتباط سالم و صحیح، یادگیری هنجارهای جامعه در کودکان و نوجوانان با اطرافیان می‌شود؛ و از این رهگذر آنان خواهند توانست توانایی‌های بالقوه خود را شکوفا کنند.

برنامه‌ریزی اولیه، هدف‌گذاری صحیح و تلاش مستمر برای آموزش و تقویت آن ضروری است. این امر به خصوص در دوره ابتدایی اهمیت دارد، زیرا این دوره یکی از حساس‌ترین مقاطع زندگی هر انسانی است و شالوده شخصیت، رفتارها و عادت‌های اساسی یادگیری انسان‌ها، بر چگونگی تربیتی است که در این دوره انجام می‌پذیرد و آنچه بعدها به دست می‌آید، بر این بنیان قرار خواهد گرفت؛ اما همان‌طور که گفته شد متأسفانه به مؤلفه‌ی مشارکت در کتاب‌های دوره ابتدایی، جهت ترویج این مؤلفه توجه شایسته‌ای نشده است. نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش‌های دیگر نظیر پژوهش حاجی صادقی (۱۳۹۴) همسو است. همانند پژوهش حاضر نتایج وی نیز نشان داد که مؤلفه‌های آموزش فرهنگی از جمله مشارکت در عمل مورد غفلت واقع شده‌اند؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود که برنامه‌ریزان درسی در بخش متون درسی بیشتر به مؤلفه مشارکت اشاره کنند و نمونه‌های موفق مشارکت را در متون درسی بگنجانند. از قبیل مشارکت چند نفر یا شرکت در ساخت پروژه‌های اقتصادی و عمرانی و شرکت مردم در راهپیمایی‌ها که از این نمونه بسیارند.

در بخش تصاویر نیز می‌توان با قرار دادن تصاویری که دربرگیرنده این موضوع هستند باعث تهییج دانش‌آموزان شد (به‌طور نمونه مشارکت مردم در طرح‌های ملی و کشوری مانند انتخابات). بخش تکالیف نیز نقش بسزایی در تشویق دانش‌آموزان نسبت به مؤلفه مشارکت دارد که باید بیش‌ازپیش موردتوجه قرار گیرد. ازجمله می‌توان از دانش‌آموزان خواست تا با مشارکت یکدیگر تکالیف خواسته‌شده را انجام دهند.

در متون درسی می‌توان با اشاره به موضوعات یا وقایع و رویدادهایی که با کار مشترک به نتیجه مطلوبی دست یافتند این مؤلفه کلیدی را مدنظر قرارداد، به‌عنوان نمونه می‌توان کار مشترک در یک صنعت مثل نفت یا انرژی هسته‌ای و همچنین کار مشترک در یک گروه دانش‌آموزی جهت حل مسائل را مدنظر قرار داد. در بخش تصاویر نیز می‌توان از تصاویری استفاده نمود که موجب تقویت روحیه کار مشترک در بین دانش‌آموزان گردد. برای نمونه می‌توان به کار مشترک تعدادی کارگر ساختمانی یا تعدادی دانش‌آموز اشاره کرد که در این زمینه نیز تصاویر زیادی می‌توان یافت که گویای حس کار مشترک باشند. تکالیف نیز به‌نوبه خود نقش پررنگی در القای مفهوم کار مشترک به مخاطبین خود یعنی دانش‌آموزان دارند، بنابراین باید در تکالیف و تمرین‌های داده‌شده در متون درسی به این مؤلفه توجه ویژه‌ای شود. به‌طور مثال از دانش‌آموزان خواسته شود که تمرین یا فعالیت را به‌طور مشترک انجام دهند.

همچنین نیاز است که معلمان با بهره‌گیری از روش‌های فعال تدریس و فعالیت‌های گروهی سعی نمایند سطح مهارت‌های اجتماعی ازجمله مشارکت و کار مشترک را در بین دانش‌آموزان ارتقا دهند.

منابع

- مروت، برزو؛ باغبانیا، مصطفی (۱۳۹۰)؛ «بررسی نگرش دانشجویان منطقه یازده دانشگاه آزاد اسلامی به اتحاد ملی و انسجام اسلامی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ۱۲(۴۸)، صص ۹۳-۱۱۴.
- پورعلی، پری‌ناز و دیگران (۱۳۹۴)؛ «بررسی چگونگی کاربست مؤلفه‌های آموزش‌وپرورش انسان‌گرایانه با تأکید بر افزایش انگیزه تحصیلی دانش‌آموزان در مدارس ابتدایی تهران»، *فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش در یادگیری آموزشی و مجازی*، ۳(۱۱)، صص ۶۷-۸۱.
- پوریوسفی، حمید و بهاری، حبیبه (۱۳۸۸)؛ «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان مشارکت زنان در سازمان‌های غیردولتی در شهر تبریز»، *مجله جامعه‌شناسی معاصر*، سال اول، شماره ۲، صص ۴۹-۸۶.
- حاجی صادقی، مریم و سعادت‌مند، زهره (۱۳۹۴)؛ «بررسی اثربخشی روش یادگیری مشارکتی (الگوی جینگ

- ساو) بر پیشرفت تحصیلی درس جغرافی دانش‌آموزان دختر سال اول راهنمایی (نظام قدیم) شهر اصفهان»، *اولین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی و روانشناسی ایران*، قم: مرکز مطالعات تحقیقات اسلامی سروش حکمت مرتضوی.
- داوودی، رسول (۱۳۹۱)؛ «ارزیابی عملکرد و موانع فراروی شورای دانش‌آموزی جهت مشارکت‌دهی دانش‌آموزان در فعالیت‌های مدارس»، *فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*. زمستان ۱۳۹۱، دوره ۳، ش ۴ (پیاپی ۱۲)، صص ۱۵۵-۱۴۱.
- رحمانی، شورش و دیگران (۱۳۹۱)؛ «طراحی و اعتباربخشی برنامه درسی مبتنی بر پرورش روحیه تعاون در دوره متوسطه»، *نشریه تعاون*، دوره جدید، شماره ۲، صص ۸۲-۶۵.
- سعدی، رئیس حسن رئیس؛ نقیعی، فروغ (۱۳۹۴)؛ «بررسی رابطه تربیت اجتماعی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان ابتدایی»، *شادگان، دومین کنفرانس ملی روانشناسی و علوم تربیتی*.
- سپهردوست، حمید؛ زمانی شیخانه، صابر (۱۳۹۴)؛ «بررسی نقش تعاونی‌ها در ایجاد انگیزه‌های مشارکتی و توسعه اقتصادی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ۱۶ (۶۳)، صص ۱۴۴-۱۲۱.
- سروری، هادی، مستوفی، آذین (۱۳۹۹)؛ «شناسایی قابلیت مشارکت کودکان در برنامه‌ریزی شهری از طریق تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره دوم ابتدایی»، *جغرافیا و توسعه فضای شهری*، ۷ (۱)، صص ۱۶۳-۱۴۵.
- صادقی، سیامک و دیگران (۱۳۹۶)؛ «آسیب‌شناسی کار تیمی در تعاونی‌های کشاورزی شهرستان همدان»، *فصلنامه خط‌مشی‌گذاری عمومی در مدیریت (رسالت مدیریت دولتی)*، بهار ۱۳۹۶، دوره ۸، شماره ۲۵، صص ۵۸-۴۵.
- طهماسبی، سوسن؛ دکایی، مرجان (۱۳۸۰)؛ «الگوهای مشارکت اجتماعی در ایران»، ترجمه، *فصلنامه مدیریت شهری*، شماره ۵، صص ۶۷-۵۸.
- عابدینی بلترک و دیگران (۱۳۹۳)؛ «جایگاه مؤلفه‌های کارآفرینی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی»، *اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی*، تهران: مؤسسه آموزش عالی اروند، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار.
- قاسمی روشناوند، جواد و دیگران (۱۳۹۹)؛ «شناسایی راهکارهای توسعه مشارکت فرابخشی در ورزش دانش‌آموزی»، *پژوهش در ورزش تربیتی*، ۸ (۲۱)، صص ۳۴-۱۷.
- گراوند، علی و دیگران (۱۳۹۶)؛ «بازتاب مشارکت اجتماعی در بوستان سعدی»، *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، ۸ (۳)، صص ۹۵-۷۱.
- محمدی، رویا و دیگران (۱۳۹۳)؛ «بررسی نقش عوامل مدیریتی در بهبود عملکرد تعاونی‌های تولید کشاورزی»، تبریز، *کنفرانس بین‌المللی توسعه پایدار، راهکارها و چالش‌ها با محوریت کشاورزی، منابع طبیعی، محیط‌زیست و گردشگری*.
- محمدی قشلاق، پریوش (۱۳۹۵)؛ «بررسی نقش جغرافیای انسانی در کتب دوره متوسطه در روحیه مشارکت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان (مطالعه موردی: شهرستان ارومیه)»، *جغرافیای سرزمین، تابستان ۱۳۹۵*، دوره ۱۳، ش ۵۰، صص ۴۴-۳۳.
- محمدی، علی؛ علی‌نژاد، فاطمه (۱۳۹۶)؛ «تحلیلی بر مهارت‌های ارتباطی به‌عنوان مؤلفه اصلی زمینه‌ساز توسعه صلح و دوستی در کتب درسی (مطالعه موردی: کتاب‌های تعلیمات اجتماعی چهارم، پنجم و ششم ابتدایی بخش مدنی)»، *رویش روانشناسی، تابستان ۱۳۹۶*، دوره ۶، ش ۳، پیاپی ۲۰، صص ۲۲۴-۲۰۶.

- مسعودنیا، حسین و دیگران (۱۳۹۳)؛ «رابطه از خودبیگانگی و مشارکت سیاسی دانشجویان دختر دانشگاه اصفهان»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ۱۵ (۶۰)، صص ۹۵-۱۱۶.
- نوابخش، مهرداد و اسمی جوشقانی، زهرا (۱۳۹۱)؛ «عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر میزان مشارکت دانش‌آموزان در فعالیت‌های دانش‌آموزی»، *فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، پاییز ۱۳۹۱، دوره ۴، شماره ۴ (مسلسل ۱۶)، صص ۱۰۵-۱۲۱.
- نوروزی، فیض‌اله؛ بختیاری، مهناز (۱۳۸۸)؛ «مشارکت اجتماعی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن»، *فصلنامه راهبرد دانش*، ش ۵۳، صص ۲۶۹-۲۴۹.
- Cele, S. & Van der burget, D. (2013). "Participation, consultation, confusion: professionals' understandings of children's participation in physical planning", *journal of Children's Geographies*. Volume 13, 2015 - Issue 1, 14-29.
- Gerston, L. N, (2002), *Public policy making in a democratic society: A guide to civic engagement*, New York: Centre for Civic Education.
- Hashish Y, A Bunt, JE Young. (2014). "Involving children in content control: a collaborative and education-oriented content filtering approach". *CHI '14 Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. Pages 1797-1806.
- Ming-shang huang. (2012). "Design and implementation of a cooperative learning system for digital content design curriculum: investigation on learning effectiveness and social presence", *the Turkish online journal of educational technology*, 11(4).
- Pandeya, Ganesh Prasad and Shreshta, Shree Krishna, (2016), "Does Citizen Participation Improve Local Planning? An Empirical Analysis of Stakeholders' Perceptions in Nepal", *Journal of South American Development*, Vol. 11, No. 3, PP. 276-304.
- UN, (2008), *People matter civic engagement in public governance*, World Public Sector Report 2008. New York.

